

HOMOKI-NAGY MÁRIA

A szabad költözködési jog biztosítása Magyarországon

A felvilágosodás és a liberalizmus eszmerendszerének elterjedése vetette fel a jobbágyfelszabadítás gondolatát Európában, a minden ember egyenlőségének elve, az embernek veleszületett, elidegeníthetetlen jogokkal való felruházása hozta felszínre azokat az ellentmondásokat, melyek a személyében és dologilag is kötött jobbágyi állapotból adódtak. Mindenek előtt azt kellett tisztázni, milyen terhek alól kell a jobbágyokat felszabadítani. A felvilágosodás gondolatvilágában különös hangsúlyt kapott a személyében is kötött jobbágyi állapothoz (vagy ahogy egyes felvilágosult gondolkodók nevezték, a rabszolgasághoz) a megszüntetése.

A *jobbágyfelszabadítás* egyrészt a jobbágy személyi függőségének a felszámolását, másrészt az általa teljesítendő dologi szolgáltatások megszüntetését jelentette kártalanítással vagy anélkül. E folyamat elemzése során keveset beszélünk a parasztságot terhelő személyi függőség egyes elemeinek felszámolásáról, melynek az a magyarázata, hogy Európa felvilágosult uralkodói már a 18. században kimondták a személyi függőség megszüntetését: ahogy ezt tette *III. Frigyes Vilmos* porosz uralkodó az *Allgemeines Landrecht*-ben, *Károly Frigyes* Baden örgrófja az 1783-ban, *Mária Terézia* a Habsburg Birodalom egyes tartományai számára kiadott urbéri rendeletében, többek között az 1767-ben Magyarországon is hatályba léptetett Urbáriumban és *II. József* jobbágyokat érintő pátense 1783-ban. A kérdéskörrel foglalkozó szakirodalom sajnos kevesebb figyelmet fordít a személyi kötöttségek megszüntetésére irányuló törekvéseknek, pedig a jobbágyfelszabadítás a jobbágyok tényleges szabadabbá tétele e rendelkezésekkel indult meg.

A személyes szabadságot biztosító jogok közül a jobbágyi állapothoz a *szabad költözködési jog* érvényesítése volt talán a legfontosabb, mivel a törvényben is rögzített, s egyre súlyosabbá váló dologi terhek elviselését az tette lehetővé, ha a parasztnak jogában állt más földesúrhoz átmenni, esetleg kedvezőbb adózási lehetőségeket kihasználni. Amikor a XIII. században Magyarországon is kialakul a jogilag egységes jobbágyi állapothoz, megmarad a régi közszebedési állapotból az a minimális szabadság, hogy a szabad ember ott telepedhetett meg, ahol akart, élhetett a helyváltoztatás lehetőségével. Ez azt jelentette, hogy nincs szoros személyi függés, rendelkezhet önmagával, megválaszthatja az urát és letelepedésének helyét. Ez az a jog, amelyet történetírásunk szabad költözködési jog néven ismer.¹ Ez az alapvető személyi szabadság, amelyet minden kötöttsége ellenére igyekszik megtartani a parasztember, s ha lehetősége van rá, törvényi szintű biztosítékokat is igénybe vesz ennek a jognak az érvényesítésére. Ezért nem meglepő, hogy amikor Magyarországon felvetődik a jobbágyi állapothoz társadalmi, jogi helyzetének felülvizsgálata, a

---

¹ Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Bp., 1983.

napirendre kerülő kérdések közül a jobbágyok szabad költözködési jogának tisztázása kerül első helyre, így érthető meg, hogy amikor *Kölcsey Ferenc* 1832 februárjában elkészíti *Szatmár* megye véleményét az urbáriális tervezetről, azt mondja: „Az adózók, kiket most telken lakó jobbágyoknak hívunk, egykor rabszolgák valának. Őseink jókor kezdték rabszolgáiknak sorsát könnyíteni, s jókor kezdték azokat a lealacsonyító sorból kiemelni.”²

Mielőtt a konkrét tervezet szövegét Kölcsey bírálni kezdené, számbaveszi azokat a törvényeket, amelyek az évszázadok során Magyarországon a jobbágyok számára a szabad költözködési jogot biztosították, vagy biztosítani akarták. A jogilag egységessé váló parasztság számára legelőször 1298:70. tc.-ben kísérelték meg a szabad költözködési jog biztosítását, kimondván: „*A nemes embernek bármelyik földművese vagy jobbágya, ha akar urának jószágáról megnyervén az engedélyt és lefizetvén igazságos és szokásos földbérét, más nemes embernek jószágára vagy akárhová a hová neki tetszik, minden ígőival tartózkodás végett elköltözhessen.*”³

Ha tüzetesebben megvizsgáljuk e törvényhelyet, akkor a későbbi századok szinte valamennyi rendelkezését megtaláljuk benne. A jobbágyok elköltözésekor ki kellett kérnie földesurának engedélyét, amely csak akkor volt követelhető, ha a jobbágy a földesurának járó földbérét lefizette. E törvényi feltétel gyakorlati végrehajtása ismeretlen, hiszen nem tudjuk, hogy a 13. század végén volt-e egységes földbér az országban, és ennek nagysága kizárólag a földesúr és a jobbágy megállapodásától függött-e.

Valamivel pontosabb megfogalmazásra került sor az 1351-ben kiadott dekrétumban, melyet az Aranybulla megújításaként szokott számontartani a szakirodalom. E dekrétumban három törvényhely is jelzi a jogilag egységessé váló jobbágyok jogait és kötelezettségeit: A 6. tc. rendeli el a kilencedfizetési kötelezettsége, a 16. tc. tiltja a jobbágyok erőszakos visszatartását és a 18. tc. rendelkezik a szabad költözködési jogról, amikor ismételtén kimondja, hogy „*Országglakosaink a városokban, szabad községekben, a király, a királynő, a főpapok, bárók és más nemesek területén és birtokaiban lévő jobbágyaik régi tettekért nem szabad sem személyükben, sem vagyonukban akadályoztatni, letiltani és letartóztatni.*”

Az 1351. évi dekretum jobbágyokat érintő rendelkezései bizonyítják, hogy bár az őket terhelő kötelezettségeket — tized, kilenced stb. — országszerte igyekeztek egységesíteni, azaz „dologilag” kötik meg a jobbágyokat, de még igyekeznek fenntartani személyi szabadságot biztosító szabad költözködési jogot, ezért tiltották meg a jobbágy erőszakos visszatartását.

Ennek a jogfejlődésnek a következő állomása, amikor Luxemburgi *Zsigmond* 1397-ben kimondja, hogy minden ember egy szülőpártól származván egyenlő és szabad és a szolgaság nem a természet, hanem az emberek által keletkezett. Hasonló megfogalmazást találunk mintegy száz évvel korábban *Eike von Repgow* által írt *Sachsenspiegel*-ben, ahol ugyanez a gondolat fogalmazódik meg, hogy minden ember egyenlőnek született és marad is Isten előtt, ezért senkinek sincs joga a másik embert személyes szabadságától megfosztani. *Zsigmond* ennek, az emberek között meglévő egyenlőség kimondásával a mindennapi életben való biztosítására erősítette meg és fejlesztette tovább a jobbágyokat érintő szabad költözködési jogot. A XV. századig a költözködési jog azt jelentette, hogy a paraszt egyik földesúrtól elmehetett a másik földesúrhoz, s ha az új földesúr befogadta, telket adott neki, akkor ott élhetett tovább. A gazdasági fejlődés azonban Magyarorszá-

² MOL A. 96. M. Kanc. Levéltár Acta Diaetalia.

³ *Szűcs Jenő*: Megosztott parasztság — egységessülő jobbágyok. Századok 1981. — *Szabó István*: Hanyatló jobbágyok a középkor végén. Századok, 1938.

gon is megkövetelte, hogy a jobbágyok ne csak földesurak között költözködhessenek, hanem beköltözhessenek egyházi birtokra, sőt szabad királyi városokba is. A jobbágyok felől megnyilvánuló igényt támogatta kevés polgárságunk is, hiszen a szabad királyi városok is rendelkeztek városi tulajdonban lévő földdel, s ennek megművelésére igen kedvező lett volna, ha a jobbágy városba költözik s a földesúr „joghatóságát” a szabad királyi város, mint testület tölthetné be. Ez a gyakorlat lehetővé tette volna, hogy a jobbágy számára tágabb költözködési hely adassék, a városban a földesúri függés terhe is könnyebbé válhatott, hiszen a jobbágy nem egyetlen személy, a földesúr uralma alatt állt, hanem egy testület, az adott szabad királyi város tanácsának kellett felelnie a teljesített szolgáltatásokért. A kétoldalról jelentkező igény tette lehetővé, hogy *Zsigmond 1405*-ben kiadta az I. dekrétumot, melynek 6. tc.-e megismételte a szabad költözködési jog biztosítását, másrészt a földesurat kötelezte, hogy ha a jobbágyot terhelő bírságot az elköltözés bejelentésétől számított egy hónapon belül nem hajtotta be, ezen az áron nem tarthatta vissza jobbágyát, a földesúr számára ez a bírságösszeg elveszett. Ezt a rendelkezést bővíti az 1405-ben kiadott II. dekrétum, melynek 14–16. tc.-e szintén a jobbágyok költözködési jogával foglalkozik. A törvény érvényesítésének biztosítékául szolgált, hogy ez az első rendelkezés, ahol a költözködés szabadságát *megsértőt a törvény büntetni rendeli*, s a vármegyei közgyűlést ruházza fel azzal a hatáskörrel, hogy a törvényt mindenkiel szemben tartassa be, s ellenőrizze ennek végrehajtását. Milyen hatékony lehetett ez a törvény, ha a benne rejlő törvényhozói szándék ellenére, *1435-ben* Zsigmondnak újból törvényi szinten kell kimondani a szabad költözési jogot.⁴

Jobbágyainkat megillető személyes szabadság ezen elvének törvényi biztosítása a körülmények következtében 1514-ben megszakadt. A parasztfelkelés megtorlásaként az 1514-ben összeült országgyűlés törvénybe iktatta a szabad költözködési jog megvonását, és ezt Werbőczy István Tripartitumába is belevették. Trip. III. 25. kimondja, hogy „az országban bárhol lakó parasztok kivételével a fallal körülvett királyi és szabad városokat és azokat, melyek uraik és a korona hűségében megmaradtak — hűtlenségük miatt elvesztik szabad költözésben való jogukat.” tilos a jobbágysszökés, sőt azt a földesurat, aki szökött jobbágyot befogad és nem ad ki hatalmaskodásban marasztalják. Ezzel a rendelkezéssel az eddigi gyakorlat visszajára fordul, s nem azt a földesurat rendeli büntetni, aki erőszakkal, igazságtalanul visszatartja jobbágyát, hanem azt, aki más erőszakoskodása ellen szökni próbáltat befogad, s magánál tart.

Vármegyéinkben így teremtettek törvényi alapot a jobbágyok röghözkötésének, azaz személyi szabadságuktól való megfosztásukhoz. Nem sokat kellett várni, hogy egyes földesurak rádöbbenjenek a helyzet tarthatatlanságára és *1547-ben* már országgyűlésen mondják ki, hogy „*semmi sem ártott annyira Magyarországnak, mint a jobbágyok elnyomása.*”⁵

Ennek belátása eredményezte, hogy több törvény is született, amely a szabad költözködési jogot igyekezett biztosítani, ugyanakkor feltételekhez kötni annak gyakorlását. Bizonyítja ezt az 1547:26. tc. „*az alárendelt nyomorult jobbágyoknak a szabadságát, melyet azoktól az utóbbi években bármely okból elvettek, vissza kell adni és hogy azoknak, akik nem akarnak valamely urnak vagy nemesnek az uralma és hatalma alatt élni, szabadságukban álljon máshová költözni;*”, aki máshová akart költözni, értesítenie kellett a maga szándékáról azt az urat vagy nemeset, akinek a fekvő jószágaira költözni akart, és annak a vármegyének a szolgabíróját, amelyben lakott. A vármegye szolgabírája volt köteles, hogy a jobbágy költözési szándékát saját földesurával és a hely bírójával

⁴ Szabó István: Hanyatló jobbágyok...

⁵ Varga János: A telektulajdon a feudalizmus utolsó századaiban. Történelmi Szemle.

közölje. E szolgabírói feladatnak az volt a magyarázata, hogy a törvény lehetőséget adott a jobbágy földesúrnak, hogy megkísérelje „szép szóval” visszatartani jobbágyát. Ha 15 nap alatt a jobbágy nem változtatta meg szándékát, akkor a szolgabíró kötelességül irták elő, hogy tudakozódjon, milyen okból szándékozik a paraszt elköltözni.⁶ Ezután kellett ellenőrizni, hogy adósságok nélkül távozzon a jobbágy, amikor előírták:

- adjon teljes elégtételt mindazokért az adósságokért, amelyekkel úgy pénzben, mint dolgokban és jövedelmekben vagy talán bérben, akár urának, akár ura alárendeltjeinek vagy az ő urához tartozó bármely másoknak, avagy az urától nyert szabadság következtében ennek tartozott.
- házát ne hagyja hátra elpusztult vagy romlott állapotban, ha annak a helynek, ahol eddig lakott, többi lakosaival bármely okból valamely peres vagy ügyes-bajos dolgában az távozása előtt hozza tisztába, törvényes úton vetvén véget az ügynek.
- ha a fenti feltételekkel a jobbágy eleget tett, akkor a szolgabírótól költözködési engedélyt nyervén egy nemes jelenlétében és a földbernek nevezett adó letétele után, ahova inkább akar, szabadon költözzék el.

Az ilyen jobbágyoknak a háza maradjon meg azon hely urának, ahonnan az eltávozott, amelyet az, tetszés szerint más jobbágyoknak adhat.

E feltételek részletesebb elemzése után látszik, hogy a jobbágy csak akkor költözködhetett szabadon egyik helyről a másikra, ha a saját maga, vagy őseinek kétkezi munkájával felépített házát rendbehozatta és minden peres ügyét rendezte.

Ugyanezen dekrétum 28. tc.-e a jobbágyot erőszakosan elvivő, azaz szöktetni akaró földesurat rendeli büntetni, kimondván, hogy az elvitt jobbágy díjának nevezett büntetésbe és ezen felül kétszáz forint bírságba essék, amely az elvitt jobbágy urának fizetendő. Ezen túlmenően a szolgabíró azt a birtokot, amelyre azt a jobbágyot erőszakosan elvitték zálog címén a sértett fél kezéhez köteles átadni. E törvény alkotója gondoskodott arról, hogy ne csak a jobbágy-szöktető földesurat rendelje büntetni, hanem a törvényi előírásokat teljesítő jobbágyot erőszakkal visszatartó földesurat is.⁷ Mindezekkel egyidőben büntetni rendeli a törvény a titokban szökött jobbágyot, akit a földesúr köteles visszaadni eredeti urának. Ugyanez a törvény, a fentebb említett feltételen túl, további szigorú feltételhez köti a jobbágy költözködési jogát. *„Ha az elköltözni akaró jobbágyoknak az ő előbbi urának a területén földjei, rétjei vagy szőlői vannak, a melyeket saját költségén vagy munkájával mivelt és irtott, az ilyen földektől, rétektől vagy szőlőktől köteles jövőre az ő eltávozása után urának, a kitől elment, az illető helynek régi szokásához képest a gabona, bor kilencedét vagy a kepeket vagy vedreket, avagy ajándékokat és szokásos jövedelmeket megfizetni, mégha az előtt nem is fizetett volna semmit sem.”*

Ez az egyetlen törvényi szakasz kétségessé teszi, hogy a szabad költözködési jogot tényleg biztosítani akarták a törvény alkotói. Hiszen e szakasz nem mond mást, mint azt, hogy ha földesúrnak minden járandóságát teljesítette a jobbágy s ennek értelmében rendelkezett szolgabírótól nyert engedéllyel, távozása után, a maga kezével megművel irtások után még mindig köteles volt a teljes földesúri járandóságot teljesíteni. A földesúrnak jogában állt *kibecsültetni* telkéről a jobbágyot, mely összeget kénytelen volt a paraszt elfogadni. Azaz a kibecsültetéssel még mindig jobban járt a jobbágy, mintha elköltöznén, visszamenőleg tovább kellett volna teljesíteni a földesúri járandóságokat.

Megismétli a szabad költözködési jog kimondását az 1550:34. tc., teljesen azonos feltételekkel, mint az előbb említett. Mindezen törvények azt bizonyítják, hogy kizárólag

⁶ 1547:27. tc.

⁷ 1547:29. tc.

törvényekkel a különböző, egymással gyakran ütköző érdekeket nem lehet kielégíteni. A szabad költözködési jog kérdésének megoldása minden birtokosnak a saját érdeke szempontjából jelentkezett. Ezzel magyarázható, hogy amikor 1556:27. tc.-ben ismét szabályozták a szabad költözködési jogot, még szóhasználatban is alig térnek el korábbi törvényszövegektől. Az 1547. 26. tc. így kezdődik: „*Minthogy pedig a mindenható jó Istennek bosszúálló haragja, a népnek valamely súlyosabb vétké miatt, különböző, ugy régibb, mint újabb példákból igen gyakran világosan kitűnt, az ország rendei és karai hogy a mindenség legfőbb teremőjének haragját eltávolítsák és az ő jóságát, kegyességét és kegyelmét ennek a sanyargatott országnak a javára kiengeszteljék*” Az 1556. 27. tc.-e pedig így kezdődik: „*Minthogy pedig az ország karai és rendei általán azt óhajtják, hogy a mindenek fölött álló jó Istennek haragját maguktól eltávolítsák és kegyelmességét kiengeszteljék ... megállapították, hogy a jobbágyok jövőre mindenütt örökre szabadon költözködhessenek.*”

A költözködés feltételeit is hasonlóképpen határozták meg mint korábban, mondván: „*a jobbágyoknak az egyik fekvőjóságából a másikba való elbocsátására nézve azt a módot és ugyanazt a rendet tártsák meg, a melyet hajdan szoktak követni.*”

A feltételeknek és a költözés módjának e törvény helyeken való megnyilatkozása valójában azt bizonyítja, hogy a gyakorlatban nem igen élhettek a jobbágyok a szabad költözködési joggal. Szinte szóról-szóra ismételték a törvényszövegeket, anélkül, hogy minimális reménységgel ez a gyakorlatban is érvényesülhetett volna. Ezért szól az 1566:27. tc. bevezetője így: „*mivel az a híre, hogy igen sok ur és nemes van olyan, akik a korábbi éveknek a jobbágyok szabad költözködésére nézve alkotott végzéseit meg nem tartják; sőt azoknak mindenféle módon ellenére szoktak tenni.*” A költözködési jog eltérő gyakorlatának köszönhető, hogy a kérdés megnyugtató rendezésére a rendek tesznek előterjesztést, a rendi sérelmi politika érvényesítése kapcsán a 1572 és az 1596 évi országgyűlésen is. Különösen érdekes a 1596. évi felvetés a szlavóniai menekült jobbágyok ügye kapcsán. A török elől, Szlavóniából jobbágyok menekültek a királyi Magyarország területére, ahol az ott élő földesurak befogadták őket. A viszonylag békés állapotra tekintettel 1596-ban a szlavóniai földesurak az 1556. évi tc. szellemében visszakövetelik „szökött” jobbágyaikat, és 1596-ban kimondják, hogy „*ennek az országnak a békésebb állapotában azok a mágnás urak, a kiknek a fekvőjóságaira megvonták magukat, a szabad visszatérést, az 1556. évi végzések értelmében megengedte.*”⁸ Ez a vármegyei életben azt jelentette, hogy ha a török elől elmenekült jobbágyot visszaadja eredeti urának, akkor mind a szökött jobbágyot befogadó földesúr, mind a szökött jobbágy mentesül tettének következménye alól., azaz háborús viszonyok miatt menekült jobbágyokat később szököttnek tekintették, s így is ítélték meg helyzetét.

Döntő fordulat következett be a szabad költözködési jogot illetően 1608-ban, amikor panaszként vetődött fel az országgyűlésben, hogy egyes megyék mit sem törődve a jobbágy költözést megengedő törvényekkel, egyes megyékben önálló statutumokat hoztak, amelyek az adott vármegyében megtiltotta a szabad költözködési jogot, s példaként Zala vármegyére hivatkoztak, mely 1558-ban kiadott statutumában a költözködéssel járó gondok megszüntetése érdekében, a megye nemesi megszünetették a szabad költözködési jogot. Itt is megmutatkozik, hogy mily hatékony fegyver volt a vármegyék kezében a statutum a törvénnyel szemben.

Hiszen 1556-ban alkották meg a jobbágyköltözködés részletes szabályait, ugyanakkor két évvel később az egyik vármegye épp az ellenkezőjét cselekedte a törvény végrehajtásakor. E mögött a köznemesi magatartás mögött igen komoly gazdasági feltételek

⁸ 1596:36. tc.

húzódnak. A kibonatkozó világpiac — világkereskedelem körforgásából a megyei nemesség sem akart kimaradni. De az ósiség megléte és az ebből eredeztethető hitelhiány megakadályozta, hogy polgári nagyüzemre térjenek át a nemesek.

Ezért a bérleti rendszer kialakítása helyett a munkaerő megkötéséhez folyamodtak. Növelték allodiális területeiket, és ezek megműveléséhez jobbágyaik munkajáradékát vették igénybe. Így valósulhatott meg, hogy a megnövekvő majorsági gazdaság terményeivel részt vettek ugyan a piaci körforgásban, de a szántóikat jobbágyaik robot munkájával műveltették meg. A terhek növekedésével egyidőben megindult a jobbágyok elvándorlása. A török hódoltságnak köszönhetően a jobbágyok költözködése egyre nagyobb méreteket öltött, a tőkével nem rendelkező vármegyei nemesség mindenképpen igyekezett ezt megakadályozni. Így vált lehetségessé, hogy rendi sérelemként került az országgyűlés napirendi pontjai közé a jobbágykérdés megoldása. Ennek a köznemesi törekvésnek volt köszönhető, hogy az 1603. k. u. 13. tc.-ben kimondják, hogy „*amelyik vármegyében van szabad költözködési jog, maradjon meg, de amelyik vármegye azzal élni nem akarna szabad legyen neki magánjogszabályt (azaz külön végzést) alkotni a jobbágy költözködéséről.*” Ezzel a szabad költözködési jog megítélése vármegyei hatáskörbe került, ahol az amúgy is konzervatív beállítottságú köznemesség foglalt helyet. Így veszttette el a jobbágy személyes szabadságának egyik legfontosabb elemét, a szabad költözködési jogot. A jobbágy sorsá ezzel megpecsételődött, a köznemesek ismét felfedezték Werbőczy Tripartiumát, amelyben 1514-ben azt mondták ki, hogy a jobbágy földesurai elleni felkelésében elvesztette jogát arra, hogy szabadon költözhessen egyik helyről a másikra. Ezzel valósult meg a második jobbágyság Magyarországon. Ezért írhatta azt Kölcsey 1832-ben, hogy ha rabszolgáink sorsán könnyíteni akarunk, meg kell ismernünk a korábbi törvénycikkeket, melyekre támaszkodva a „negyedfélszáz év óta elveszett parányi szabadság, a múlt század utolsó felében előbb fejedelmi szó, utóbb az 1790. 35. tc. által ismét megadatott.”⁹

Mária Terézia felvilágosult uralkodóként igyekezett birodalmában a gazdasági-társadalmi kérdéseket egységesen rendezni. Ezért készítette el birodalma valamennyi tartománya számára a földesúr és jobbágy viszonyát rendező urbáriumokat, köztük az 1767-ben Magyarországon is hatályba léptetett *Urbáriumot*. Ennek nagy érdeme, hogy a jobbágy közterhein túl a parasztokat megillető hasznvételi jogokról és a jobbágytelki állományról is rendelkezett, valamint ismét kimondta a szabad költözködési jog biztosítását. Az utóbbi rendelkezésnek az érvényesülése könnyebben volt biztosítható, hiszen a török hódoltság következtében a Tiszántúlon és a Duna-Tisza közén munkaerőhiány keletkezett, amelyet a jobbágyok belső vándorlásával, valamint földesúri betelepítéssel lehetett enyhíteni. E folyamat következtében a földesurak érdekében is állt megegyezni jobbágyaikkal, s ennek érdekében szerződésben rendezni a jobbágy terheit. Ha e szerződésbe foglaltaknak a jobbágy eleget tett, akkor szabadon elhagyhatta földesurát és új helyre költözhetett. Így alakult ki a török hódoltság területén a *szabadmenetelű* jobbágyok rétege, ami azt jelentette, hogy spontán alakuló történeti viszonyok között a jobbágy visszaszerezte szabad költözködési jogát, s ezt a tényt rögzítette Mária Terézia Urbáriumában. Gyakorlatilag ennek a helyzetnek adott királyi megerősítést 1783-ban II. József, aki a jobbágy név eltörlése mellett biztosította a költözködési jogot is. E két felvilágosult uralkodó törekvése tükröződik vissza az 1790: 35. tc.-ben, amely lényegében a korábbi századokban már megszokott fordulattal indokolja a költözködési jog biztosítását, amikor kimondja, hogy „*nemcsak az emberiség jogaival, hanem a közér-*

⁹ MOL A. 96. Acta Diaetalia.

dekkel is megegyezőnek ismerték el az ország karai és rendei, hogy az örökös jobbágság, mely már régi időkben is eltöröltetett ... őseink szokása szerint most ismét az országos karok és rendek szabad akaratából köztörvénnyel szüntessék meg." Ennek érdekében a törvény visszaállítja a szabad költözködési jogot azzal a feltétellel, hogy a jobbágnak semmilyen köz- és urbéri tartozása nem lehet. Jogában állt a jobbágnak, a belső telkére épített ingatlan eladása, ha nem tudta értékesíteni a hátrahagyott ingatlant, akkor az a földesúr tulajdonába került. Mindezek után Szt. Mihály napján köteles volt bejelenteni költözködési szándékát, s ha annak feltételeit teljesítette, s megkapta az engedélyt, akkor Szt. Mihály és Szt. György napja között elköltözhetett.

Ha a szabályokat a jobbágy nem tartotta be, szökött jobbágnak minősült, s mind ő, mind az őt rejtgető földesurat büntetni rendelték. A törvény ugyanakkor kimondta, hogy a vármegyék kötelessége ellenőrizni, hogy nagyobb számú jobbágy egyszerre ne költözhessen el, azért, hogy megakadályozzák egyes települések pusztulását.

A törvénycikk szövegezői a fentebb írtakat nem tartották elegendőnek a szabad költözködési jog napi gyakorlatában, ezért kimondták: „a jobbágyok egyetemes szabad költözési jogának visszaállítására nézve a tárgynak többi mellékkérdései... vonatkozással és tekintettel a közjót közelebről érintő kérdésekre is, mint egyébként magával a jobbágyok urbéri szabályozásával kapcsolatban állók, az országgyűlés 67. cikkelyében az urbér kidolgozására kiküldött országos bizottsághoz utasították, hogy az irányban úgy az adózók föntartására, mint a földesúri jogok kártalanul maradására alkalmas tervezetet készítsen.”

E törvények valójában megerősítették Mária Terézia Urbáriumát azzal, hogy a kérdés tárgyalására a következő országgyűlésen visszatérnek. Ekkor állították fel az országgyűlési bizottságokat, melyek közül egy azt a feladatot kapta, hogy vizsgálja felül az urbáriumot s készítsen tervezetet a következő országgyűlésre e kérdés tárgyában. Az urbáriális bizottság három feladatkort határozott meg, melyről feltétlenül rendelkezni szándékozott:

- a) a jobbágy szabadságjogait
- b) a jobbágy haszonvételeit
- c) a jobbágy kötelezettségeit.¹⁰

A bizottság e feladatokon belül határozta meg azokat a területeket, melyekről feltétlenül rendelkezni kellett: ide tartozott a jobbágyköltözés szabadsága és annak feltételei a jobbágy jogi helyzetét, tulajdonjogi viszonyainak szabályozása és az úriszék hatáskörének rendezése. E pontos feladatmeghatározást követően a bizottság tervezetét Sándor Lipot nádor még 1791 novemberében felterjesztette az uralkodóhoz. Az urbáriális bizottságnak nem akart a fennálló gyakorlattól gyökeresen eltérni, inkább csak reformokra törekedett, s nemegyszer kifejtette abbeli véleményét, hogy az urbéri telek tulajdona és birtoklási kérdéseinek megoldása inkább a magánjogot rendező bizottság hatáskörébe tartozna.

Ennek lesz köszönhető, hogy meglepő javaslatok nincsenek az urbáriális tervezetben, aminek következtében a kancellária jóváhagyólag tudomásul vette annak országgyűlési tárgyalását.

A bennünket érintő kérdés — a költözködési jog — megoldását sajnos a gyakorlat határozta meg. Az megyék továbbra is eltérő álláspontot képviseltek, attól függően, hogy hol volt nagyobb szükség a jobbágy munkaerejére és hol nem. A többség vélemé-

¹⁰ Bakács István János: A vármegyei javaslatok az 1791. évi urbáriális bizottság előtt (in: Domanovszky Emlékkönyv).

nye szerint az 1608. k. u. 13. tc. felelt meg a valóságnak. Ez az álláspont meghatározta a tervezet sorsát. A szabad költözködési jog tekintetében a bizottság tagjai az 1790:35 tc.-ben foglaltakra támaszkodtak meghagyván mindazon feltételeket, melyek a jobbágyot korlátozták költözködési jogának gyakorlásában. Ráadásul a pénzszüke, majd a Martinovics-féle összeesküvés miatt sem hívták össze az országgyűlést, így a tervezet tárgyalásra nem került sor. maradt a kérdések megoldása az 1830-as évekre.

Az 1827:8. tc. ismét felállította az országgyűlési bizottságokat, köztük az urbáriális bizottságot, melynek munkájára tényleg jellemző, hogy alapjában támaszkodott az 1790:35. tc. és az ennek alapján elkészített tervezetre, valamint Mária Terézia Urbáriumára. Az elkészült tervezetet 1830-ban kinyomtatták s valamennyi vármegye megkapta tárgyalásra. A tervezethez fűzött vármegyei megjegyzések, elkészült követutasítások bizonyítják, hogy ez volt az a tárgyalási téma, melyet minden vármegyében komoly tanácskozás során vitáltak meg, s készítették el állásfoglalásukat.

Miután a tervezet továbbra is az „elődök” tárgyalási tematikáját követte, érthető, hogy a legelső kérdés, a szabad költözködési jog megoldása. A tartalmi „reformra” már a tervezet preambulumból is következtetni lehet, amely kimondja, hogy „a 1790/1. esztendei 35. tc. következtében a földesúri és jobbágyi kölcsönös viszonyok törvényesen és állandóul biztosítassanak határozatik.”¹¹ Ezért írhatta Kölcsey, hogy az országos küldöttség semmi újat és szokatlant nem cselekedett, a költözési juss magában nagyon keveset jelent.¹² Egyetlen lényeges kérdésben ment csak túl a javaslat az érvényben lévő gyakorlaton: „jogot kívánt adni a jobbágyoknak arra, hogy elköltözése esetén telkének haszonvételét szabadon eladhassa.”¹³ Ez a paraszti földtulajdon megteremtésének kezdeti lehetőségét hordozta magában, s tette lehetővé, hogy több megye követelhesse a paraszt birtokbírhatási jogának kimondását.

Az 1832–36. évi Országgyűlésen került tárgyalásra az urbéri operátum, amely két fő részből állt, az első törvénycikk, amely a jobbágyok szabad költözködésének feltételeit tartalmazta, s amely kibővült a híres 7. §-szal, amely a *jobbágytelek haszonvételének szabad adás-vevését engedte* meg a jobbágy számára. A tervezet második része valójában Mária Terézia Urbáriumát ismételte meg.

A szabad költözési jog tárgyalása kapcsán a megyékben általános volt az a vélemény, hogy „az 1790. esztendőben a 35. cikkely által végre csakugyan tökéletesen és elhatározottan megállapított, s ezen törvény következtében most már Hazánk minden vidékein akadály nélkül gyakoroltatik, nincs pedig semmi ok, mely miatt ezen a szelídebb emberiséggel oly igen megegyező törvényt visszavonni, vagy megszorítva változtatni szükséges volna, sőt a megújítása sem lévén fölösleges, a javaslat e részben teljesen helybenhagyható” — hangzott Zala vármegye észrevétele.¹⁴ De a többi vármegye is hasonló álláspontra helyezkedett, sőt többségük semmilyen észrevételt nem tett a tervezet első fejezetének első hat pontjára vonatkozóan.¹⁵ Így vált lehetővé, hogy az 1790:35. tc. rendelkezéseit szinte szövegszerűen megismételték az urbáriális tervezet elkészítői.

¹¹ Barta István: Kölcsey politikai pályakezdetek. Századok 1959. — Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások I. (szerk. Barta István) Bp. 1948 — *Opinio in re Urbarii 1830. Ad effectum Articuli 35-ti 179°/1*, tam ut consecraria liberae migrationis uberius definiantur, quam sorti Colonorum — sublatis quibusvis ambiguitatibus, stabili ratione prospiciatur, SS. et OO. annuente Sua Majestate Sacratissima sequentia decernunt:

¹² MOL A. 96. Acta Diaetalia.

¹³ Fónagy Zoltán: Az urbéri operatum megyei tárgyalása (1831–32) Agrártörténeti Szemle. 1988.

¹⁴ MOL Acta Diaetalia.

¹⁵ Csongrád Megyei Levéltár, Szentesi Fióklevéltára közgyűlési iratok 1833.

Ennek oka az, hogy igyekeztek kijelenteni, hogy a magyar paraszt személyére nézve szabad s jogában áll elköltözni.

Amikor 1833 januárjában az országgyűlés végleg napirendre tűzte a regnicolaris bizottságok munkáit, napokig tartó vita bontakozott ki, mely tervezetet tárgyalják először. A Karok és Rendek tábláján helyet foglaló követek két táborra szakadtak, voltak akik a kereskedelmi jog és a büntető törvénykönyv tárgyalására szerettek volna először időt fordítani, mások az urbáriális kérdés tárgyalásával szerettek volna nyitni. Ez utóbbi csoporthoz tartozott báró Wesselényi Miklós, aki álláspontját így terjesztette elő. „A helyett, hogy a jobbágyságot eltörölve, annak minden maradványait is kiküszöböltük és szennyeit magunkról lemostuk volna, ahelyett hogy a parasztokat az önkény és bizonytalanság, azon terheitől megmentsük, mellyel személyét és birtokát régi jobbági dolgoztatásának következtében nyomták, a dicső művet félszegen hagytuk, hosszú időkre nyúló 42 évig haldadó küldöttség tárgyává tettük.”¹⁶ Végül az a csoport győzött, mely az urbárium tárgyalását .... meg elsőként, s a gyakorlatilag a tervezet első hat szakaszát jóváhagyta. Hosszú vita bontakozott ki ugyanakkor az Art. I. 7. §-t illetően,¹⁷ amely a jobbágy haszonvételeinek szabad adás-vevéséről szól. Ez az a rendelkezés, amelyről a vármegyei követutasítások leginkább szólnak. Szetmár megye követe Kölcsey Ferenc e szakaszban foglaltakat így támasztotta alá érveivel: „Most az adózónak a maga parányi ingóján kívül tulajdona nincs. A telek neki nem tulajdona. Mi fogja őt ez idegen vagyonghoz állandóan kötni? Megbecsülni s javítani azt, amit magunkénak nem tarthatunk, azt, ami kézről-kézre szabad cél szerint vándorol horgon senki nem fogja. Nincs itt segedelem, hanem ha az amit az országos küldöttség a váz alatti törvénycikkely 7. §-ába mond, a telkes gazdáknak szabad adást és vevést engedni, vagyis inkább tulajdonosi just adni. E javallatban semmi sincs, ami vagy a földesúri jussokkal vagy a hazai törvénnyel ellenkezzék.”¹⁸

Hasonló megállapításra jutott Csongrád vármegye is, amely kimondta: „, ne csak marad az urbáriális tartozások iránt késztesen örökös kötésre a jobbágy földesúrával, hanem az is, hogy a földesúr megegyezésével az Urbáriális teleknek tulajdona is az egyezségre lépő jobbágyra szállhasson.”

Módosító javaslattal állt elő Nógrád vármegye, amely úgy igyekezett megváltoztatni a 7. §-t, hogy a jobbágnak megadta volna az adás-vétel lehetőségét, de csak más, teherviseléstől sem ment másik jobbágnak, földesúri engedéllyel. Ez a megoldás a gyakorlatban semmi újat nem eredményezett volna, hiszen földesúri engedéllyel a jobbágyok már korábban is eladhatták belső telkükön felépített házaikat. A nógrádi javaslat nem tartalmazta volna az eredeti szövegben rejlő jobbági tulajdonjogot.¹⁹

A 7. §-ban rejlő újítás lényegét a zalaiak fogalmazták meg leglényegretörbben. „A tervezet szövegezéséből az következik, hogy a szabad költözködési jog automatikusan maga után vonja a szabad adás-vétel megengedését, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a költözni akaró jobbágy nemcsak házát, épületeit és egyéb javításait, hanem jobbágy

¹⁶ Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások I.

¹⁷ Opinio in Re Urbarii 1830 Cs.m.L.Sz.F. közgyűlési iratok. Cum condigna merces laboris, in meliorationem Constitutivi Sessionalis impensi, justam Colonorum in sensu 30-mi III-iae proprietatem constituat, ne eosdem vel hac, vel legali migrationis beneficio frustrari contignat, dispositione 40-mi I-ae in salvo permanente, uni cuique Colonorum aut Inquilinorum admittitur: ut praehabitas in fundo Investituras et Meliorationes, una cum beneficio usufructuationis Sessionis, et Constitutivorum Colonialium ope liberae emptionis, et venditionis, proprio domino Terrestri, Communitatibus item exceptis, in alium quemcunque transferre possint. Ad effectum nihilominus hujus requiritur:

¹⁸ MOL A. 96. Acta Diaetalia 572., 575.

¹⁹ Cs.m.L.Sz.F. Közgy. iratok 1832.

ülésének használhatását is anélkül, hogy azt előbb földesurától megszerezte volna urának fizetendi, minden kárpótlás nélkül akárkinek szabadon és örökbe eladhassa, a földesúr pedig az ilyen vevőt, aki azonban minden jobbágyi tartozásokat teljesíteni köteles, jobbágyának befogadni tartozzék.²⁰

Ebből az érvelésből végre világosan kitűnik, hogy a költözködési jog megadása önmagában a jobbágy számára nem elegendő, hiszen a jobbágnak minden vagyonát hátra kell hagyni, mivel az a földesúr tulajdona, Werbőczy Tripartitumának III. 25. cikke értelmében. Ha viszont a költözködési joggal egyidőben megengedik a jobbágy által az urbáriális telekre épített ingatlanok eladását, akkor ezzel rendelkezési jogot biztosítanak a jobbágnak, amely a gyakorlatban feltételezi a jobbágy „korlátozott” tulajdonjogának létét.

Mivel Zala vármegye ezt nem akarja kimondani, fel sem veti a földesúri kártalanítás kérdését, s hazánk fentebb említett törvényeire hivatkozva ellenzi a rendelkezési jog ilyen mérvű kiterjesztését jobbágyságunkra.

A kérdés országgyűlési tárgyalása során a követek arra helyezték a hangsúlyt, hogy e törvényi hely a szabad költözködési jogról szól, nem pedig a jobbágy tulajdon és birtokjogáról. Ezért támogatták az előterjesztett szöveget, s elfogadták a haszonvételek eladását is. Somsith Pál indoklása szerint: „Ezen törvény a költözködésről szól, hogy lehet azt csak elképzelni is, ha százakat néha ezreket is érő épületeket tett, mocsárokat szárított, a föld termékenységét szaporította, s mindezt szabadon el nem adhatja?”²¹

Hosszas tárgyalások után mégis megszületett az 1836. IV. tc. a jobbágyok költözködéséről, amely az 1828-ban elkészült tervezet elemeit tartalmazza, meghagyván annak híressé vált 7. §-át, kimondván: „Mivel a jobbágytelek javítására fordított munkások illő bére, a III. 30 l. szerint a Jobbágyoknak igazságos tulajdona, hogy azok akár ettől, akár a költözés tömeges hasznaitól el ne essenek az I. 40. rendelete fenntartatván minden jobbágnak vagy zsellérnek megengedtetik: hogy a telekbe tett költségeket és javításokat, a teleknek és jobbágyi állományoknak haszonvételeivel együtt, szabad adás-vevés útján — a saját földes Urat, és ugyan azon helység köz-birtokosait, s a Községeket kivéve — más akárkinek eladhassa”

Az 1836:IV. tc. elfogadásával, azaz a szabad költözködési jog kimondásával biztosították a jobbágyok személyes szabadságának azt a legfontosabb elemét, amelyet legelőször 1298-ban rögzítettek törvényben Magyarországon.

*

Nem törekedtem másra, mint a személyes szabadságjog törvényi szintű biztosításának bemutatására. Kimaradt — hely hiányában — e tanulmányból a mindennapi szokás bemutatása, amely a valós helyzetet méginkább tükrözhetné. Ugyanakkor a törvényhelyek ismertetésével legalább utalás szintjén jelezni lehetett, hogy nem választható el élesen egymástól a jobbágyokat terhelő személyi és dologi köztartozás, mely terhek együttesen nehezítették meg parasztságunk életét, s ezért megszüntetésük igénye is egyidőben jelentkezett. Valamennyi teher felszámolására azonban csak 1848-ban az IX. tc. elfogadásával került sor.

²⁰ Cs.m.L.Sz.E. Közgy. iratok 1833.

²¹ Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások I. 143. p.

MÁRIA HOMOKI-NAGY

DIE FREIZÜGIGKEIT DER ERBUNTERTÄNIGKEIT IN UNGARN

(Zusammenfassung)

Unter Bauernbefreiung versteht man die Aufhebung und Abschaffung der Abhängigkeitsverhältnisse, denen die bäuerliche Bevölkerung durch das den ländlichen Bereich erfassende Feudalsystem unterworfen war und aufgrund derer von den Bauern Leistungen unterschiedlicher Art und Höhe gefordert wurden. Die Reformer beabsichtigen, den Bauern die persönliche Freiheit als auch freies Eigentum zu verschaffen.

Einmal entstand mit der Bauernbefreiung die allgemeine Freizügigkeit des bisher an Gut und Hof gebundenen Landvolks. Jeder konnte seinen Wohnort, wie seinen Beruf beliebig bestimmen und beliebig wechseln. Die Freizügigkeit wurde zuerst in Ungarn im Jahre 1298 geregelt. Jahrhundertlang wurden mehr Dekret ausgegeben, in denen die Voraussetzungen der Freizügigkeit geordnet worden waren. Im Jahre 1608 wurde die Freizügigkeit verboten. Diese System hat sich nach 1767 geändert. In diesen Zeiten wurde die Durchführg des Urbariums von Maria Terezia verordnet.

Auf Grund des Gesetzartikels 67 von 1791 hatte die Nationalversammlung neun Kommissionen delegiert, um diejenige Gesetzesvorlagen und Reformvorschläge zu erstellen, die am Ende des feudalen Zeitalters als nötig geachtet worden waren. Die Arbeit der Ausschüsse wurden erst hervorgenommen, nachdem die entwürfen Gebrauch machen wollten. Auf Grund des Gesetzartikels 4 von 1836 wurde die allgemeine Freizügigkeit der Bauern gegeben.